

== Miro Jakovljević ==

Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

jakovljevic.miro@yahoo.com

UDK 159.923:316.347

616.89

Pregledni članak

LIČNOST I DRUŠTVO: OD INDIVIDUALNE PSIHOPATOLOGIJE DO PSIHOPATOLOGIJE POLITIČKIH KULTURA

*Ako svijet valja dovesti u red, moja se nacija mora prva promijeniti.
Ako se moja nacija mora promijeniti, moj se rodni grad mora prvi obnoviti.
Ako se moj rodni grad mora obnoviti, moja se obitelj prva mora dovesti u red.
Ako se moja obitelj mora dovesti u red, ja se moram ponajprije promijeniti.
(nepoznati kineski vojskovođa)*

Sažetak

Obično se govori o psihopatologiji pojedinca i induciranu ludilu manjih skupina, a kolektivna se psihopatologija uglavnom isključuje iz fokusa teorije i prakse. Narcističnost, paranooidnost, maničnost, depresivnost i nihilizam nisu samo sastavnice individualne psihopatologije, nego mogu biti i psihopolitički kulturni fenomeni koji su povezani s igrama moći. Danas se govori o narcisoidnoj, maničnoj, paranooidnoj, depresivnoj, nihilističkoj i humanističkoj psihokulturi. Kultura (lat. *colere* – uzgajati, njegovati) integrirani je sustav stavova, vjerovanja i obrazaca ponašanja koji su karakteristični za članove društva, a koji nisu rezultat biološkoga nasljeđa, nego društveni proizvod koji se stvara, prenosi i održava kroz komunikaciju i učenje. Ona je i društveni i psihološki produkt jer je čovjek po svojoj prirodi političko biće, *zoon politikon*, kako kaže Aristotel, društveno biće koje sebe istinski može ostvariti samo u političkoj zajednici. Prema nekim mišljenjima kultura je kolektivno programiranje uma po čemu se razlikuju pripadnici jedne zajednice od drugih. Politička kultura definira se kao skup stavova, vjerovanja i obrazaca ponašanja koji određuju političke procese i vrijednosti i reguliraju ponašanje u političkom sustavu, dok je psihokultura povezana s kultivacijom duše, o čemu je govorio još u antička vremena Ciceron (*cultura animi*) te razvijanjem i usavršavanjem plemenitih osobina, ali i s oblikovanjem kolektivnoga mentaliteta. Drugim riječima, psihološka kultura povezana je s pitanjem kako se gradi zdrava ličnost i mentalno zdravlje, odnosno s pitanjem kako odgajati zdrave i zrele pojedince koji će sudjelovati u izgradnji društva blagostanja. Kao što svako društvo ima vladajuću ideologiju koja usmjerava društvene i političke procese, tako i svaki pojedinac ima svoju vlastitu ideologiju, odnosno sustav vrijednosti i životne orijentire koji ga usmjeravaju u životu, oblikuju ponašanje koje se s vremenom pretvara u navike, a navike u karakter.

Ključne riječi: psihopatologija, politička kultura, pojedinac, društvo

PERSONALITY AND SOCIETY: FROM AN INDIVIDUAL PSYCHOPATHOLOGY TO A PSYCHOPATHOLOGY OF POLITICAL CULTURES

Abstract

Psychopathology of an individual and the induced insanity of smaller groups occupy the usual discourse, while collective psychopathology is mostly excluded from focus of theory and practice. Narcissism, paranoia, mania, depression and nihilism are not only components of individual psychopathology, but can also be psycho political and cultural phenomena connected to power games. Today we talk about a narcissistic, manic, paranoid, depressive nihilistic and humanist psycho culture. Culture is both a social and a psychological product because humans are by their nature political beings, “zoon politikon”, as Aristotle would say, a social being which can truly fulfil itself only in a political community. Political culture is defined as a set of attitudes, beliefs and patterns of behaviour which determine political processes, value judgements and regulate behaviour in a political system, while psychological culture is connected with cultivation of soul (*cultura animi* as Cicero would say). In other words, psychological culture is linked with the way of building a healthy personality and mental health, i.e. with raising healthy individuals which will form a healthy, good and happy community. As every society has its ruling ideology which directs social and political processes, so every individual has his/her own ideology, i.e. a system of values and life guidelines which direct him/her in his/her life, determine his/her behaviour. This behaviour with time transforms into habits and habits transform into character.

Key words: psychopathology, political culture, individual, society

Uvod

Iz psihološke perspektive može se govoriti o individualnim i kolektivnim mentalnim modelima. Mentalni model koji uključuje način kako doživljavamo i vidimo sebe, druge i svijet bitno određuje naše ponašanje kako u privatnom tako i u političkom životu; mentalni model uključuje sklop vjerovanja o tome kako svijet funkcionira (životne istine) i vrijednosti koje zrcale ideološka, moralna i etička načela. Životne su istine utemeljene na dokazima, a vrijednosti su stvar osobne, skupne ili kolektivne prosudbe.

Politička kultura sadrži u sebi i političke ideale i operativne norme nekog porotka, a uključuje i psihološku i subjektivnu dimenziju politike koja preslikava kolektivnu povijest političkoga sustava i životnu povijest članova nekog sustava i tako se ukorijenjuje u javnim događajima i osobnim iskustvima. Četiri su temeljne dimenzije političke kulture: 1. nacionalni, odnosno kulturni identitet; 2. identifikacija sa sugrađanima, odnosno sunarodnjacima; 3. odnos prema državnom postup-

nju, odnosno prema rezultatima vladanja; 4. način vladanja ili proces političkoga odlučivanja.¹ Prema Huntingtonu, brojni su izvori individualnog i kolektivnog identiteta: 1. askriptivni (dob, spol, rasa, etnicitet definiran kao prošireno srodstvo); 2. kulturni (eticitet definiran kao način života, jezik, nacionalnost, vjera, civilizacija); 3. teritorijalni (susjedstvo, grad, država, kontinent, hemisfera, itd.); 4. politički (interesna skupina, frakcija, klika, pokret, stranka, ideologija, država); 5. ekonomski (posao, profesija, klasa, poslodavac, radnički sindikat); 6. socijalni (status, prijatelji, pripadnost društvenim skupinama, klubovima, fanovima).² Identitet je ono što mislimo da jesmo, ali i ono što želimo biti, a oblikuje se pod različitim oblicima i stupnjevima utjecaja, prisile i slobode izbora. Nacionalni identitet u nekim je zemljama, primjerice u RH, poremećen multikulturalizmom koji zahtijeva sublimaciju nacionalnog i rastućom denacionalizacijom elita, odnosno subnacionalnim, dvojnonacionalnim, transnacionalnim i kozmopolitskim identitetima.

Različite političke kulture povezane su s različitim političkim filozofijama i ideologijama (liberalizam, konzervatizam, socijalizam, nacionalizam, anarhizam, fašizam, feminizam, ekologizam, religiozni fundamentalizam i multikulturalizam). Ideologija je više ili manje koherentan sustav ideja koje oblikuju političko djelovanje usmjereno na očuvanje, modificiranje ili promjenu postojećeg sustava moći. Stoga svaka ideologija uključuje tri dimenzije: procjenu ili kritiku postojećeg stanja društva, viziju budućeg društva i teoriju političke promjene. Sve se ideologije okvirno mogu podijeliti na lijeve ideologije, koje proklamiraju načela slobode, jednakosti, bratstva i progresa (tvrda ljevica: komunizam i anarhizam; meka ljevica: socijalizam i moderni liberalizam), na desne ideologije, koje promoviraju načela autoriteta, reda, hijerarhije i dužnosti (tvrda desnica: fašizam; meka: konzervatizam), i ideologije centra (klasični liberalizam). Naime, važna dimenzija našega života jest da živimo ne samo u materijalnom svijetu nego i u svijetu različitih ideja i ideoloških sustava. Ideje, filozofske, političke, umjetničke, znanstvene, religiozne..., preslikavaju, ali i oblikuju naš svijet i život. One nisu samo produkt našega mozga, nego ga i neuroplastično oblikuju. Isto tako oblikuju i identitet pojedinca, skupine ili zajednice. Ideje nisu samo preslika naše slike realnosti, već i pokretači našega ponašanja; one oblikuju naš život i naše odnose. Političke ideje nisu samo preslika interesa političkih skupina i osobnih ambicija, one inspiriraju i usmjeravaju političko djelovanje i tako oblikuju ne samo društveni nego i materijalni svijet.³ Političke ideologije neka su vrsta socijalnoga cementa koji povezuje određene društvene skupine ili klase, ali i cijelo društvo kroz povezujuće vrijednosti i vjerovanja pa tako imaju važnu ulogu i u oblikovanju političkoga i kulturnoga identiteta.

¹ Vidi Damirka MIHALJEVIĆ, *Politička kultura u Bosni i Hercegovini*, Mostar, 2014.

² Vidi Samuel HUNTINGTON, *Who are We? America's Great Debate*, London, 2004.

³ Usp. Andrew HEYWOOD, *Politics*, London, 2007.

Vrlo je izazovno pitanje koliko su pojedine ideologije moralne, a koliko etične. Prema Sartoriusu, moralno je ono što je poželjno i prihvatljivo u određenoj zajednici, a etično se odnosi na univerzalne, općeljudske vrijednosti koje važe za sve ljude, za cijeli ljudski rod.⁴ Civilizirana društva prihvaćaju nadmoć etičkih načela nad moralnim pravilima čime se povećava socijalni kapital koji je važna sastavnica zdrava društva.⁵ Promoviranje moralnoga ponašanja usmjereno je na poticanje onoga što je dobro i eliminaciju onoga što nije dobro za određenu zajednicu. Ono što je dobro može se značajno razlikovati od zajednice do zajednice, a problem nastaje kada nije etično i kada promovira zlo za druge. U takvim slučajevima može se govoriti o psihopatologiji ideja i ideologija. Politika je sinonim za moć i za upravljanje, a u praksi se najčešće očituje kao djelatnost kojom se ponašanje drugih usmjerava u skladu s vlastitim ciljevima i interesima. Etičnost neke politike mjeri se stupnjem poklapanja ciljeva i rezultata politike s općim interesima društva i civilizacije. Psihopolitika je disciplina koja se bavi istraživanjem i djelovanjem na psihološke aspekte političkoga ponašanja kao što je, primjerice, učinak na društvo različitih tipova političkoga vodstva (demokratskog, fašističkog, socijalističkog...), ali koja se bavi i proučavanjem i uporabom psihološke taktike ili strategije političara.

Službena psihijatrija ograničena je na psihopatologiju pojedinaca i inducirano ludilo manjih skupina, a kolektivnu psihopatologiju isključuje iz fokusa svoje teorije i prakse. Čini se da postoji neko zrnce istine u tvrdnji Friedricha Nietzschea da je ludilo kod pojedinaca rijetkost, ali kada je riječ o skupinama, strankama, narodima ili vremenima, ludilo je pravilo. Za psihijatriju je vrlo intrigantno pitanje kako se jedan kultiviran narod, kako kaže Dietrich Schwanitz, može sam izručiti na milost i nemilost bandi demonskih budala koja je planirala porobiti cio svijet⁶, te jesu li revolucije morale proždirati milijune svoje djece gradeći socijalistička, odnosno komunistička carstva lažne slobode, demokracije i humanizma. Također, intrigantno je i pitanje kakvo je moralno okruženje učinilo holokaust mogućim.⁷ S tim u svezi navodi se i Hitlerova izjava da je vladaru korisno samo kada ljudi ne mogu razmišljati.⁸ Politička psihijatrija novoga tipa mogla bi značajno pridonijeti oblikovanju dobra i zdrava društva, prije svega pomažući u prevenciji moralnih poremećaja i poremećaja psihopolitičkih kultura.

⁴ Vidi Norman SARTORIUS, „Ethics and societies of the world”, Ahmed OKASHA – Julio ARBOLEDA-FLOREZ – Norman SARTORIUS (ur.), *Ethics, Culture and Society*, Washington DC, 2000., str. 3. – 14.

⁵ Usp. isto.

⁶ Dietrich SCHWANITZ, *Bildung: alles was man wissen muss*, Frankfurt AM, 1999.

⁷ Usp. Arne Johan VETLESEN, *Šta je etika?*, Sarajevo, 2014.

⁸ Vidi isto.

1. Teorijske spoznaje o političkim psihokulturama

Koncept političkih psihokultura temelji se na sustavnoj psihodinamici⁹ i njezinoj primjeni na društvene, političke i organizacijske fenomene. Sustavna psihodinamika istražuje način na koji emocionalne potrebe pojedinaca, skupina, zajednica i društava oblikuju kulture, strukture i procese unutar društvenoga sustava i, *vice versa*, način na koji te kulture, strukture i procesi utječu na emocionalne potrebe.¹⁰ Politička psihokultura idejno je i moralno okruženje koje određuje naše poimanje što je politički korektno, što je prihvatljivo ili neprihvatljivo u zajednici, što je poželjno i vrijedno divljenja, a što je odbojno te kakva treba biti distribucija i uporaba moći. Ona nam određuje standarde našega političkoga ponašanja i oblikuje naše emocionalne reakcije i kogniciju, ali i naš identitet kao pojedinca, skupine i zajednice. Naime, političke psihokulture postoje prvenstveno kako bi ljudi postigli zajedno ono što ne mogu sami postići pri čemu se oblikuju različiti skupni i kolektivni identiteti. Politički, društveni i ekonomski identiteti mogu biti uži ili širi, a izražavaju se kroz koncept socijalne kategorizacije „mi i oni/drugi“. Drugi mogu biti definirani ili doživljeni s više ili manje povjerenja i poštovanja kao prijatelji, suparnici ili neprijatelji. Četiri su temeljne dimenzije političke psihokulture: 1. psihopolitička definicija sebe i drugih („OK Corral“); 2. odnos prema moći, pravdi, istini, ljubavi i životu; 3. pripadnost određenoj ideologiji i stav, odnos prema drugim ideologijama; 4. stupanj demokratičnosti i humanizma. Danas razlikujemo kulturu života, odnosno kulturu dobra od kulture smrti i zla. Humanističko-altruistička psihokultura u svojoj je biti kultura života, odnosno kultura dobra. U nezdrave kulture i kulture zla ubrajaju se narcistična, manična, paranoična, depresivna i nihilistička psihokultura.

1.1. Osjećaj superiornosti i narcistička politička psihokultura

Narcisoidnost je ozbiljan moralni poremećaj koji pogađa ne samo narcisoidne pojedince nego u sve većoj mjeri i društvo u kojem živimo. Narcisoidnost je toliko raširena pojava da možemo govoriti o dominirajućoj narcisoidnoj psihološkoj i političkoj kulturi vladajućih elita. Drugim riječima, narcisoidnost nije samo individualna patologija, već i važan suvremeni društveni i kulturni fenomen pri čemu treba razlikovati zdrav narcizam od patološke narcisoidnosti. Narcisoidna psihokultura uključuje kogniciju superiornosti (bazično uvjerenje da smo bolji i bitniji od drugih) samozadovoljstvo, nedostatak empatije i egzaltirani afektivitet (drugi su tu da nam

⁹ Usp. Laurence J. GOULD – Mark STEIN – Lionel F. STAPLEY, *The Systems Psychodynamics of Organizations: Integrating the Group Relations Approach, Psychoanalytic and Open Systems Perspectives*, London, 2001.

¹⁰ Usp. Mark STEIN, „A Culture of Mania: A Psychoanalytic View of the Incubation of the 2008 Credit Crisis“, *Organization*, god. XVIII., 2011., br. 2., str. 173. – 186.

se dive i da nam odobravaju), egoističku motivaciju (drugi služe da bi zadovoljili naše potrebe) te moral dvostrukih standarda, egocentrično i autokratsko ponašanje usmjereno na iskorištavanje i podređivanje drugih. Sve se više govori o epidemiji narcizma, da je među nama sve više malih i velikih narcisa. Po mišljenju mnogih živimo u dobu umišljenosti, narcizma, hedonizma i relativizma u kojem su novac, uspjeh, slava i glamur ključne riječi, a u kulturi je fokus premješten na samodivljenje i samodopadnost.¹¹ Navodno je od 1980. među studentima u SAD-u porast zastupljenosti narcističkih crta ličnosti takav da ga se uspoređuje s porastom pretilosti. Tako je 2006. jedan od četiriju studenata ispunjavao kriterije za narcistički poremećaj ličnosti.¹² Prema jednom istraživanju američki su studenti u prosjeku procijenili da je samo 32 % njihovih kolega bolje od njih dok su japanski studenti u prosjeku procijenili 50,2 % svojih kolega kao bolje od sebe.¹³ Mnoge javne osobe, poslovni ljudi, političari i lideri šepure se i razmeću svojom veličinom u našem javnom životu, a mase kao da jedva čekaju priliku da ih i same oponašaju u ispraznom glamuru projicirajući u njima vlastitu potrebu za svemoćnosti.

Epidemija narcizma objašnjava se poticanjem potrošačkoga mentaliteta, materijalističkom filozofijom, idolatrijom, promjenama u odgoju djece, utjecajem medija, lakom dostupnošću kredita i kartica. Oduvijek je bilo sujetnih, pohlepnih i manipulativnih osoba koje smatraju da su bolje, važnije i superiornije od drugih i da su drugi na ovome svijetu isključivo u funkciji zadovoljenja njihovih potreba i interesa. Zaokupljenost sobom i isključivo svojim potrebama i interesima, radikalni egoistički hedonizam, individualizam, besramnost, samouvjerenost do nadmenosti i bahatosti, nemilosrdna kompetitivnost, zavist, neodmjerenost preko svih granica decentnosti, postaju sve masovnije pojave u našem društvenom životu. Osjećaj srama kao da je posve iščeznuo, doživljava se kao znak slabosti koju si narcis ne može dopustiti u svojoj nepogrješivosti. Nedostatak poštovanja drugoga preslika je sloma institucije autoriteta i tradicionalnih općeljudskih vrijednosti. Narcisi očekuju poštovanje, divljenje i odobravanje drugih, a sami to ne daju. Uvjereni da mogu sve i da im je sve dopušteno, dovoljno je da stvore željenu, obično iskrivljenu sliku u javnosti koja im daje pravo na to. Proizvedena slika i lažni imidž jedan su od stupova moći koju omogućuje kontrola medija. Stvarnost je masovnim medijima toliko izobličena da mnogi ne znaju komu se više može vjerovati. Igre moći postale su dominantne društvene igre u našem narcisoidnom političkom i javnom lunaparku. Ljudi postaju sve otuđeni, ne samo jedni od drugih, već i od sebe samih. Zbog svega toga čini se

¹¹ Usp. Jean M. TWENGE – Keith CAMPBELL, *The Narcissism Epidemic: Living in the Age of Entitlement*, New York, 2009.

¹² Usp. *isto*.

¹³ Usp. Michael MARMOT, „Achieving Health Equity: From Root Causes to Fair Outcomes“, *Lancet*, god. 370., 2007., br. 9593., str. 1153. – 1163.

kao da sve više postajemo zbunjeni u prosudbi što je ispravno, što nije, a mnogima je sve teže funkcionirati u današnjem narcisoidnom društvu. Zbog svega navedenoga potrebno je stalno ukazivati na prave, trajne i uzvišene općeljudske vrijednosti i razjašnjavati neke pojmove iz oblasti moralnosti, moralne psihologije i etike.

1.2. Žrtve vlastita uspjeha i moći: sindrom oholosti i bahatosti

Sindrom bahatosti i oholosti (Hubrisov sindrom, babilonski sindrom) očituje se na različite načine. Temeljno značenje je da moćna osoba, nabrekla od neobuzdane gordosti i samopouzdanja, tretira druge s drskošću i prijezirom.¹⁴ Još je u antičkoj Grčkoj prepoznata shema sindroma oholosti kod heroja koji bi dobili priznanje za neki svoj čin. Ponesen neočekivanim uspjehom on mijenja i svoje ponašanje pa obične smrtnike počinje promatrati s prijezirom i omalovažavanjem. Njegovo se samopouzdanje toliko razvije da počinje umišljati kako može učiniti sve što poželi. Pretjerano samopouzdanje i osjećaj svemoći dovode do iskrivljena tumačenja svijeta i poduzimanja pogriješnih radnji. Na kraju na scenu stiže Nemezis, boginja osvete, koja uređuje osvetničku pravdu jer heroj prkosi stvarnosti koju su bogovi odredili zamišljajući sebe superiornijim s moćima nalik božanskima. Bogovi realnosti zahtijevaju poniznost.¹⁵ Prema papi Grguru Velikom oholost se smatra kraljicom grijeha, korijenom svakoga zla i početkom svakoga grijeha, a predstavlja lažno veličanje samoga sebe i postavljanje sebe za središte.¹⁶ Razlikuje se od zdrava samopoštovanja i od istinskoga ponosa što smo stvoreni „na sliku i priliku Boga“. S ohološću je povezana taština ili neispravno procjenjivanje samoga sebe i svojih postignuća, što se može očitovati u nečijem upinjanju da dokaže svoju uzvišenost ili da zadobije odobravanje drugih.¹⁷ Oholost nas zasljepljuje i onemogućuje da vidimo istinu koja nam može pomoći da budemo bolji, sretniji i uspješniji. Gotovo je redovito povezana s osjećajem vlastite superiornosti i kompleksom više vrijednosti.

Zanimljiv je razgovor pape Franje i rabina Abrahama Skorka o oholosti, moći i sili. Prema talmudskom tumačenju Nimrod, vladar Babilonije, nametnuo je izgradnju kule do neba kako bi ostavio trag i kako bi se, s dozom oholosti, približio Bogu pri čemu mu je manje smetalo kada bi za vrijeme gradnje pao netko od radnika nego gubitak opeke.¹⁸ Drugim riječima, svrha izgradnje kule nije bilo blagostanje ljudi i dobrobit čovječanstva, nego vlastiti uspjeh. Da bismo se mogli približiti Bogu, nužna je predanost bližnjemu.¹⁹ Kada se pojedinac uzdigne tako visoko, pitanje je

¹⁴ Usp. David OWEN, *Bolesni na vlasti: Bolesti kod ljudi u vrhu vlasti u posljednjih 100 godina*, Beograd, 2009.

¹⁵ Usp. isto.

¹⁶ Usp. Michael GLAZIER – Monika H. HELLWIG, *The Modern Catholic Encyclopedia*, Collegeville, 2005.

¹⁷ Usp. isto.

¹⁸ Usp. Jorge Mario BERGOGLIO – Abraham SKORKA, *O nebu i o zemlji*, Zagreb, 2013.

¹⁹ Usp. isto.

može li se razumno ponašati jer gubi kontakt s realnošću. Kada se čovjek uzoholi, stvara čudovište koje mu se može oteti iz ruku. Griješi svatko tko misli da moć znači nametati vlastitu volju²⁰, jer to je sila koja izaziva protusilu i koristi nasilje. Moć je ono što je usmjereno na dobrobit drugoga i zato privlači ljude kao sila.

David Owen zalagao se za uvođenje Hubrisova poremećaja ličnosti (tablica 1.) u DSM-5 i ICD-11, a koji zapravo predstavlja narcistički poremećaj kada je neka uspješna osoba intoksicirana pretjeranom moći s tragičnim posljedicama i za sebe i za društvo.²¹

Tablica 1.: Hubrisov sindrom ili poremećaj ličnosti²²

Ponašanje koje se viđa kod poremećaja ličnosti	
1.	vide svijet kao mjesto svoje glorifikacije kroz uporabu moći i sile
2.	poduzimaju akcije primarno da bi učvrstile osobni imidž i poboljšale sliku o sebi
3.	poklanjaju pretjeranu pozornost svojemu izgledu i nastupu
4.	imaju mesijanske ideje i ciljeve o kojima govore egzaltirano
5.	poistovjećuju sebe s nacijom, državom ili organizacijom u tolikoj mjeri kao da su im perspektive i interesi gotovo identični
6.	rabe kraljevsko „mi“ u konverzaciji ili o sebi govore u trećem licu
7.	pokazuju ekscesivno samopouzdanje i pretjeranu vjeru u sebe i svoja postignuća koja graniče s osjećajem svemoći
8.	manifestno preziru i omalovažavaju druge
9.	navode da imaju odgovornost samo prema višoj sili, sudu, povijesti ili Bogu
10.	iskazuju nepokolebljivo uvjerenje da će biti opravdani, odnosno da imaju odgovornost samo pred višom silom, poviješću ili Bogom
11.	gube kontakt s realnošću, često povezan s progresivnom izolacijom
12.	skloni su nemiru i impulzivnim reakcijama
13.	navode osobnu sveobuhvatnu viziju i moralnu ispravnost kao opravdanje za otklanjanje razloga razmatranja izvedivosti, cijene ili ishoda; tvrdoglavo odbijaju promijeniti prvotnu odluku
14.	nesposobne su izvesti plan do kraja zbog nekritičnosti koja proizlazi iz oholosti.

Da bi se postavila dijagnoza Hubrisova sindroma, potrebno je ispuniti najmanje tri od 14 navedenih kriterija, pri čemu su kriterij pod točkama 5, 6, 10, 12 i 13 specifični pa je nužno da jedan kriterij bude specifičan. Prema Owenu oholost je svojstvena šefovima država, ali i liderima u drugim oblastima.²³ Prema nekima oholost je ponašanje proizvod okoline u kojoj šef države funkcionira, a prema drugima oholost dolazi iz same osobe i s vremenom pod određenim okolnostima postaje sve jače izražena. Vlast je kao zaludjujuća opojna droga i svaki političar nema čvrst i moralan karakter, kombinaciju zdrava razuma, humora, decentnosti, skepticizma, pa

²⁰ Usp. *isto*.

²¹ Vidi D. OWEN, *n. dj.*

²² Usp. David OWEN – Jonathan DAVIDSON, „Hubris Syndrome: An Acquired Personality Disorder? A Study of US Presidents and UK Prime Ministers Over the Last 100 Years“, *Brain*, br. XXXII., 2009., str. 1396. – 1406.; D. OWEN, *n. dj.*

²³ Usp. *isto*.

čak i cinizma, da joj se može suprotstaviti.²⁴ Vlast bi trebala biti privilegija da se služi općem dobru i s tim ciljem utječe na tijek događaja. Obuzdavanje ohola ponašanja političara tijesno je povezano s oblikovanjem humanističke demokratske političke psihokulture.

1.3. Kolektivna demoralizacija i depresivna politička psihokultura

Deprimiranost je individualni ili kolektivni moralni slom koji karakterizira gubitak smisla, nade, samopouzdanja, odlučnosti i zadovoljstva svojom situacijom. Može biti znak osobne ili kolektivne krize, individualne psihopatološke pojave i znak depresivne bolesti, ali i kolektivni psihopolitički fenomen označen kao deprimantna ili deprimirajuća politička kultura. Depresija je bolest našega vremena i čini se da je u stalnom porastu. Prema nekim tumačenjima to je dijelom povezano s kolektivnom demoralizacijom i činjenicom da se mnogi ljudi nalaze u sukobu sa sociokulturnom situacijom s kojom se ne mogu nositi.²⁵ Riječ depresija ima korijen u latinskoj riječi *deprimere* što znači pritiskati, gnječiti, a deprimirana osoba je ona koju nešto pritišće i tišti i koja je potištena, utučena i obeshrabrena. Depresija je medicinski pojam koji označava određeno bolesno stanje, a deprimiranost i obeshrabrenost dio su ljudskoga života. Deprimirane i demoralizirane osobe često su preplavljene brigama, negativnim i nesretnim mislima. Imaju pesimističan stav glede budućnosti, nezadovoljne su sadašnjošću, sumnjaju da će se okolnosti preokrenuti nabolje, uvijek iščekuju najgore. Nisu svjesne svojega pesimizma i za sebe vjeruju da su samo tvrdi realisti. Kada su deprimiranost i obeshrabrenost izražene u političkome životu neke zajednice, govorimo o depresivnoj, deprimantnoj ili deprimirajućoj političkoj kulturi koja može biti i reakcija na narcisističku ili paranoidnu političku kulturu vladajuće elite.

Deprimirana politička kultura uključuje bazično iracionalne misli (uvjereni smo da nismo u redu, da smo slabi i nesposobni, da su drugi bolji, sposobniji i jači od nas, pesimistični smo i razmišljamo fatalistički, samopodcjenjivi smo), negativan afektivitet (često loše raspoloženje, razočaranost, osjećaj bespomoćnosti i beznadnosti, obeshrabrenost), i amotivaciju (gubitak interesa, nedostatak inspiracije, anergiju, gubitak ideala, povlačenje) i neprimjereno ponašanje (uloga žrtve, pasivnost, pasivno-agresivno ponašanje, autodestruktivno ponašanje). U biti pasivno-agresivnog ponašanja nalazi se potisnut bijes koji kada se akumulira može dovesti do pobune i agresivne eksplozije nasilja. Osobe s anksioznim poremećajem ličnosti, kao i osobe s ovisnim poremećajem ličnosti, sklone su depresivnoj političkoj kulturi.

²⁴ Usp. *isto*.

²⁵ Usp. Daniel HELL, *Što je tačno? Depresija: Najvažniji odgovori*, Beograd, 2012.

1.4. Omnipotencija, spektakl i lažna sreća: manična politička psihokultura

Svako vrijeme ima svoje tipične psihičke devijacije i probleme. U doba kada je živio i radio Sigmund Freud, histerični simptomi bili su znatno češći nego danas. U naše je vrijeme u porastu bipolarni poremećaj, prije poznat kao manično-depresivna psihoza. Prema nekim podacima učestalost bipolarnoga poremećaja, koji se očituje maničnim i depresivnim epizodama, u SAD-u je porasla s 1 % na 5 %. Neke fenomene subjektivno nije lako razlikovati, npr. osjećaj sigurnosti u sebe, samosvjesnost, životnu radost i užitak samodokazivanja od trijumfalizma i agresivna postavljanja u odnosu na druge i na račun dugih. Čini se da dvije trećine ljudi s bipolarnim poremećajem nisu značajno ometene u svojem poslu, a njihovi su životi i dalje produktivni i ispunjeni. Današnje vrijeme je vrijeme brzih promjena, velikih uspona i padova, kako u poslovnom tako i u privatnom životu, vrijeme spektakla, hedonizma, raznovrsnih performansi hiperaktivnosti i mnogostrukih uloga, euforija i tragedija vezanih uz ratove, terorizam, klimatske promjene, što sve katkada podsjeća na kolektivnu maniju i bipolarni životni scenarij. Stoga je teško razlikovati bipolarni poremećaj od normalnoga životnoga stila i postaviti jasnu granicu između normalnog i patološkog pa neki autori govore o maničnoj kulturi.²⁶ Značajke manične psihokulture su manične obrane, ubrzanje životnoga ritma, težnja za hedonizmom, hiperaktivnost i hiperprodukcija, spektakularnost.

Prema Peltzu, *manične obrane* psihički su odgovor na nedostatak političkoga sustava koji bi jamčio zadovoljenje temeljnih potreba. Manične obrane, poricanje, bijeg u hiperaktivnost i omnipotenciju osiguravaju „stanja bez krivnje“ i bijeg od praznine, odgovornosti i istine.²⁷ Mogu biti povezane sa slomom koncepta društva blagostanja i gubitkom vizije o socijalno pravednoj budućnosti, a koja bi se temeljila na „dovoljno dobrom“ socijalnom zadovoljavanju osnovnih potreba ljudi. Biti maničan pomaže u prevladavanju iznevjerenih očekivanja, krivnje, stidljivosti, nesigurnosti, straha i depresivnosti. U teškim, ili čak nemilosrdnim društvenim uvjetima, za mnoge ljude manija postaje jedini mogući izlaz. Krivnja se često razumijeva i kao afekt povezan sa shvaćanjem da je netko izdao vlastite vrijednosti. Specifično, krivnja se obično povezuje sa shvaćanjem da je netko prouzrokovao štetu nekomu do koga mu je stalo. Mogućnost podnošenja depresivne krivnje potječe od postojećeg osjećaja odgovornosti za stvarnu ili zamišljenu štetu izazvanu destruktivnim porivima koji postoji negdje duboko u ljudima.

²⁶ Usp. M. STEIN, *n. dj.*

²⁷ Vidi Rachael PELTZ, „The Manic Society“, *Psychoanalytic Dialogues: A Journal of Relational Perspectives*, god. XV., 2005., br. 3., str. 347. – 366.

Pretjerano kupovanje predstavlja također socijalno prihvatljiv maničan pokušaj prevladavanja egzistencijalne tjeskobe i praznine koja boli. Mnogi ljudi obilaze trgovačke centre ne toliko zbog potrebe za stvarima koje kupuju koliko zbog nesvjesna traženja kompenzacije, izgubljena zadovoljstva ili užitka. Česti odlasci u kupovinu (*shopping*) svojevrsan su oblik nesvjesne autokatarzične psihoterapije koja s vremenom stvara još veće probleme.

Prema Steinu manična kultura, koja je dovela do kreditne krize i ekonomskog kolapsa 2008., rezultat je trijumfalnih osjećaja na Zapadu nakon kolapsa komunizma.²⁸ Maničnu kulturu karakteriziraju poricanje, onnipotencija, trijumfalizam i hiperaktivnost uz važnu ulogu ekscesivna Hubrisova sindroma²⁹ i pohlepe.³⁰ Poricanje je psihološki mehanizam obrane kojim netko negira svoju vulnerabilnost i probleme s kojima se može susresti ili se već susreće. Poricanje obično znači ignoriranje ili previd upozoravajućih znakova ili signala opasnosti. U maničnoj se kulturi znakovi opasnosti ne prihvaćaju na zdrav način i ne uzimaju ozbiljno. Onnipotencija je osjećaj svemoći tako da se kriza i problem doživljavaju kao provokacija i izazov uvjerenju u svoju superiornost i svemoć. Lideri i pripadnici manične kulture obično nisu svjesni prave motivacije koja je u biti njihovih postupaka kao ni dinamike koja utječe na njihovo ponašanje. Onnipotencija je tijesno povezana s trijumfalizmom koji se očituje težnjom za superiornošću nad drugima i potrebu za pobjeđivanjem drugih pojedinaca, institucija i kultura te trijumfalnim proslavama i naglašavanjem svojih uspjeha i demonstriranjem svoje moći i superiornosti. Hiperaktivnost je u funkciji obrane od osjećaja vlastite vulnerabilnosti i pomisli da bi se moglo dogoditi nešto loše.

Manična politička kultura uključuje nerealnu, grandiozno-pozitivnu kogniciju (bazično uvjerenje: mi smo super, mi smo bolji, pošteniji, zaslužniji, sposobniji i jači od drugih, optimističko i megalomansko mišljenje, podcjenjivanje opasnosti, skokovite asocijacije, samoprecjenjivanje), povišenu afektivnost (hipertimija, nerealni optimizam), motivaciju (moćan sam, sve mogu, iritabilnost, hiperergija) i neprimjerno skokovito ponašanje (uloga spasitelja ili progonitelja, hiperaktivnost, sklonost agresivnu ili iracionalnu ponašanju, rizično ponašanje).

²⁸ Vidi M. STEIN, *n. dj.*

²⁹ Usp. Arvind K. JAIN, „Regulation and the Subprime Turmoil“, *Critical Perspectives on International Business*, god. V., 2009., br. 1. – 2., str. 98. – 106.

³⁰ Usp. Gillian TETT, *Fool's Gold: How Unstrained Greed Corrupted a Dream, Shattered Global Markets and Unleashed a Catastrophe*, London, 2009.

1.5. Egomanija između narcizma i manije: adaptivna i nužna bolest za političare

Često se postavlja pitanje može li netko biti uspješan političar ako nije narcističan, egocentričan ili egomaničan. Kao odgovor može korisno poslužiti misao Oscara Wildea da crvena ruža nije sebična zato što želi biti crvena ruža, nego da bi bila jako sebična kada bi željela da svi drugi cvjetovi budu crveni i da budu ruže. Egomanija je termin koji se često koristi, ali bez jasne definicije u stručnoj literaturi. Slični su pojmovi *egocentriizam* (krajnji individualizam kada netko sebe smatra središtem svijeta, sve prosuđuje sa stanovišta osobnoga interesa i misli da svi drugi na njegov, ili njezin, način vide stvari, misle i osjećaju), *egoizam* (sebičnost i pretpostavljanje vlastitih interesa općim interesima), *egolatrija* (kult samoga sebe i obožavanje svoje ličnosti), *egotizam* (grublja i bezobzirnija varijanta egoizma, ekscesivna taština i umišljenost, pretjerana preokupacija vlastitom veličinom i važnošću), *egotropija* (okrenutost prema sebi, narcizam i egocentriizam) i *egopatija* (pretjeran osjećaj vlastite veličine i važnosti uz potrebu agresivna omalovažavanja drugih).³¹ U rječniku Encarta *egomanija* je definirana kao opasna opsesivna zaokupljenost sobom.³² Termin egomanija više koriste laici i mediji nego stručna literatura. Tako, primjerice, Donalda Trumpa njegovi kritičari i protivnici nazivaju egomanijakom. Prema nekim tumačenjima egomanija je sinonim za narcistički poremećaj ličnosti dok neki drugi autori prave razliku između tih dvaju pojmova. U literaturi se govori o trima tipovima narcizma. Prvi je grandiozni ili maligni narcizam koji karakterizira bijes, manipulativnost, žeđ za moći, pretjeran osjećaj vlastite važnosti. Drugi je fragilni narcizam koji odlikuje grandioznost kao obrambeni mehanizam od bazičnog osjećaja neprimjerenosti, tjeskobe i usamljenosti, a treći je egzibicionistički ili visokofunkcionirajući narcizam osoba koje su sebi važne, artikulirane, energične i dezinhbirane. Egomanija bi mogla biti visokofunkcionirajući narcizam, neki oblik hipertimije ili hipomanije, odnosno fenomen između normalnog narcizma, jakog ili velikog ega i manije. Hipertimija je tip temperamenta, a čini se da su mnogi političari hipertimični: lideri, ljudi od akcije, poduzetni, energični, optimistični, odlučni. Međutim, kad su u svojoj želji za moći i uspjehom pretjerano narcistični, egocentrični i egoistični govorimo o egomaniji s tim da u egomaniji mogu postojati različiti stupnjevi patologije. Za primjere teške patologije ličnosti mogu poslužiti sljedeće izjave žena diktatora: „Nemoguć si! Ti si krvnik, eto što si! Mučiš svoju ženu, vlastitog sina, cijeli ruski narod.“ (Nadja Staljin) „Ako je jednako dobar vođa kao što je otac, jadna Kuba“, rekla je Marta Diaz-Balart.

³¹ Vidi Raymond CORSINI, *The Dictionary of Psychology*, London, 2002.

³² Usp. *Encarta Concise Dictionary: Student Edition*, London, 2001.

1.6. Osjećaj ugroženosti i paranoidna politička psihokultura

Paranoidnost je iznimno važna i kao individualno psihopatološka pojava i znak psihičke bolesti i kao kolektivni psihopolitički fenomen poznat kao paranoična politička kultura. Paranoidnost i agresivnost gotovo redovito idu zajedno kako na individualnoj tako i na kolektivnoj razini. Paranoična politička kultura redovito je povezana sa sukobima, ratom i progonom drukčijih. Rat u bivšoj Jugoslaviji može se opisati kao rat između paranoične i narcistične političke kulture.³³

U knjizi *Paranoja: strah dvadeset prvog stoljeća* Daniel Freeman i Jason Freeman tvrde da 15 do 20 % nepsihotičnih osoba često produciraju paranoidne ideje te da daljnjih 3 – 5 % ljudi ima ozbiljnu paranoju. Nepsihotične paranoidne ideje mogu biti različitog intenziteta, a opisuju se kao abortivna paranoja, blaga paranoja, paranoja niskog stupnja, paranoidni stav ili povremeni paranoidni trenutci. Mogu upućivati na tzv. normalnu paranoidnost, prolazne paranoidne reakcije i paranoidni poremećaj ličnosti.³⁴

Paranoidne ličnosti često u anamnezi imaju obiteljske teškoće i zlorabu u djetinjstvu. Prema transakcijsko-analitičkom modelu ovakve osobe u skriptnoj matrici ličnosti imaju zabrane (*ne budi blizak i ne vjeruj nikomu*), a preferirana je igra „došao/la si mi na zicer, đubre“. Njihovo ponašanje odlikuje ekstremna sumnjičavost i pretjerana sklonost prepoznavanju neprijateljskih stavova okoline, ljubomora, stalna provjera lojalnosti prijatelja, rođaka i suradnika, paranoidno tumačenje inače bezazlenih zbivanja, emocionalna hladnoća i rigidnost te jak osjećaj vlastite važnosti i veličine. Važno je istaknuti da je riječ o precijenjenim, a ne sumahnitim idejama. Ovakve osobe nisu tolerantne, često su srdite i hostile, teško mogu oprostiti i velika su zlopamtila. Čini se kao da su stalno u nekom iščekivanju da bi se netko prema njima mogao loše ponijeti ili ih iskoristiti. Od muhe su skloni napraviti slona. Izbjegavaju emocionalno povezivanje s drugim osobama u kojima izazivaju nelagodu i strah. Nisu se spremni povjeravati drugim ljudima, stalno nekomu nešto prigovaraju ili nekoga okrivljuju, pa čak i za vlastite pogreške. Nerijetko su ljubomorni i često neopravdano dovode u pitanje vjernost i odanost supružnika ili partnera. Iz bezazlenih događaja iščitavaju skrivene poruke, npr. da je susjed namjerno nabavio psa da bi provocirao. Usprkos izraženu osjećaju vlastite važnosti, paranoidne se osobe lako posrame i osjete uvrijeđenost i poniženost. Uvjereni su u svoju velike sposobnosti i nadarenost unatoč nepostizanju zapaženih rezultata jer vjeruju da su ih drugi u tome zapriječili. Česta je zaokupljenost neutemeljenim konspirativnim objašnjenjima događaja u svoj bližoj okolini i svijetu (sklonost teorijama zavjere).

³³ Usp. Miro JAKOVLJEVIĆ, „Psychiatric Perspective of the War against Croatia“, *Croatian Medical Journal*, god. XXXIII., 1992., str. 10. – 17.

³⁴ Vidi Daniel FREEMAN – Jason FREEMAN, *Paranoia: The 21st Century Fear*, Oxford, 2008.

Netko će se možda upitati zar to nije normalan odgovor na stvarno ili potencijalno opasan svijet u kojem živimo. Oprez je majka mudrosti življenja. Oprez da, ali pretjerana sumnja ne jer narušava kvalitetu življenja i interpersonalnih odnosa.

Suvremeno doba, način života i kompetitivna kultura pogoduju paranoidnu reagiranju i paranoidnu doživljaju svijeta. Paranoidnost nije samo individualna patologija, već i važan suvremeni društveni, politički i kulturni fenomen pri čemu treba razlikovati zdrav oprez od patološke paranoidnosti. Nemalen broj javnih osoba, posebice u političkome životu, poziva na sumnjičavost prema drugima i drugačijima, oko kojih se okupljaju istomišljenici oblikujući podjelu na *mi dobri* i *oni loši*. Vrlo opasan moralni poremećaj društva predstavlja paranoična politička kultura koja je utemeljena na mehanizmima projekcije i konceptu neprijatelja i žrtvenoga jarca. Ova kultura uključuje bazično iracionalne misli (uvjerenje da smo mi u redu, a drugi nisu, da je svijet opasno mjesto), negativni afektivitet (sumnjičavo raspoloženje, čest osjećaj opasnosti i ugroženosti, nezadovoljstvo, ljutnja, bijes, sklonost mržnji), agresivnu motivaciju (napad zbog moguće ugroženosti, potrebu za osvetom) i neprimjereno ponašanje (pretjeran oprez, uloga spasitelja koji je zapravo progonitelj ili žrtve koja se brani, izazivanje sukoba). Život je borba, svijet je ratište, povijest pišu pobjednici, čovjek je čovjeku vuk... U svemu se vidi urota tako da cvjetaju teorije zavjere, ne smije se nikomu vjerovati, svi grabe sve što stignu. U takvu ozračju općeg nepovjerenja i sumnje svatko pokušava dokazati svoju lojalnost denuncirajući druge prije nego netko denuncira njega. Cilj opravdava sredstvo tako da se čine masovni zločini. U biti ove psihopatološke političke kulture je vjerovanje da prije nego oni srede nas, bolje je da mi sredimo njih. Odnosno, netko uvijek mora biti na gubitku i moramo sve učiniti da to ne budemo mi.

1.7.Auto- i heterodestrukcija i nihilistička politička psihokultura

Nihilistička politička psihokultura je, da parafraziramo riječi Arnea Johana Vetlesena, pravi put ka kolektivnom samoubojstvu kada govori o vezi uništavanja zemaljske kugle i etike. Prema Friedrichu Nietzscheu, nihilizam znači da i najveće vrijednosti gube svoju vrijednost i označava prazninu i krizu u koju su bačeni ljudi.³⁵

Nihilistička politička kultura u svojoj je biti kultura smrti, a uključuje negativnu destruktivnu kogniciju (bazično uvjerenje da možda mi nismo u redu, a oni su još gori od nas, sada više ništa nije dobro, ali mi ćemo to promijeniti pod svaku cijenu), negativni afektivitet (razočaranost, ljutnja, bijes, mržnja), negativnu motivaciju (ekstremizam, osveta i kažnjavanje neprijatelja, pokazat ćemo mi njima pa makar nas to ubilo) i neprimjereno ponašanje (uloga žrtve koja se agresivno brani, hetero-

³⁵ Usp. A. J. VETLESEN, *n. dj.*

autodestruktivno ponašanje, terorizam). Ponašanje se često odvija prema modelu da je bolje da nas nema kad je stanje ovakvo kakvo jest, ali ne će biti ni njih, pokazat ćemo mi njima. Prisutno je vjerovanje o svojem herojskom žrtvovanju i vjerovanje u nagradu u drugom, ljepšem životu nakon smrti. Nihilistička politička kultura gotovo je redovito udružena s terorističkim aktivnostima. Posebne tehnike zaludivanja i ispiranja mozga koriste se u novačenju terorista samoubojica.

1.8. Međusobno poštovanje, povjerenje, solidarnost i zajedništvo: altruistička humanistička politička psihokultura

Samo po sebi nameće se pitanje ima li nade za čovječanstvo, što je poželjna normalna politička psihokultura. Je li rat zaista prirodan zakon? Je li svjetski mir utopija? Jesu li borba i ubijanje osnovni zakoni prirode? Je li čovjek biće koje se ne može definitivno odlučiti između dobra i zla? Mora li svaki pokušaj eliminacije rata završiti kao neuspješna lamentacija jer ljudi u sebi nose potrebu za mržnjom i destrukcijom? U literaturi se na ova pitanja mogu naći vrlo proturječni odgovori. Prema Freudu ljudi u svojoj biti imaju samo dva tipa instinkta: instinkte preživljavanja i međusobna povezivanja i instinkte uništavanja i ubijanja koji su jednako važni i međusobno isprepleteni tako da je besmisleno očekivati da je moguće eliminirati ratoborne sklonosti. Prema Gerhardu Staguhnu rat nije univerzalni izraz prirode premda ga nalazimo u ljudskoj prirodi, a nije ni sastavni dio Božjega ustroja svijeta, kako je to tvrdio pruski militarist Helmuth von Moltke.³⁶ Čini se da bi rješenje moglo biti u svijetloj strani ljudske naravi, u povezanosti (*attachment*), empatiji, altruizmu i kooperativnosti koji čine njezin humanistički kod³⁷, odnosno u humanističkom modu ljudskoga mozga. Ljude na sukobe i rat navode oni koji od toga imaju koristi pa bi stoga trebalo razvijati imunost na ratne hušakače.³⁸ Za osvetu se tvrdi da je u biti ljudske naravi, ali se i ona može prevladati opraštanjem. Civilizacija je pokušaj da se obuzda nasilna i osvetoljubiva strana ljudske naravi, a to je i zadaća velikih religija. Promoviranjem altruističko-humanističke kooperativne političke kulture može se pridonijeti izgradnji civilizacije ljubavi i mira. Još je poznati kineski filozof i general Sun Tzu u svojoj poznatoj knjizi *Umijeće ratovanja* istaknuo da kao što je najbolje liječenje ono koje sprječava da do bolesti uopće dođe, tako je i najveće umijeće ratovanja ono koje sprječava da do rata dođe: pobijediti protivnika bez borbe. Uspjeh u ratu kao i u politici, ali i u bilo kojoj drugoj djelatnosti ovisi o znanju o tome što treba učiniti, na kojem mjestu i u koje vrijeme, ali i što ne treba učiniti. Djelo *Umijeće ratovanja* više je od pukog uvida u kineski način obavljanja stvari, uključujući i biznis. To je drevna

³⁶ Usp. Gerhard STAGUHN, *Knjiga o ratu: zašto ljudi ne mogu živjeti u miru*, Zagreb, 2007.

³⁷ Usp. Aaron T. BECK, *Prisoners of Hate – The Cognitive Basis of Anger, Hostility and Violence*, New York, 2000.

³⁸ Usp. G. STAGUHN, *n. dj.*

knjiga poslovične mudrosti, knjiga života.³⁹ Za dobro vodstvo potrebno je imati pet vrlina: inteligenciju, ljudskost, povjerenje, hrabrost i strogoću. Pouzdaš li se samo u svoju inteligenciju, to će te odvesti u goropadnost. Pustiš li da tobom isključivo vlada ljudskost, to će te odvesti u slabost. Ako ti je najvažnije povjerenje, to će te odvesti u ludost. Pouzdaš li se samo u snagu svoje hrabrosti, to će te odvesti u nasilje. Vodiš li svoje trupe pretjeranom strogoćom, to će te odvesti u okrutnost. Ako posjeduješ svih pet vrlina i svaku znaš upotrijebiti s njezinom namjenom, tada možeš biti vojni vođa. Kako slikovito kaže Staguhn, čovjek kao da lebdi iznad ponora između suprotnosti: rata i mira, mržnje i ljubavi, moći i nemoći.⁴⁰ Čini se da čovjek lebdi između ekspanzivnog narcizma, agresivne paranoidnosti, deprimiranosti, destruktivnog nihilizma i altruističnog humanizma oblikujući različite psihopolitičke kulture koje potom oblikuju njegovu sudbinu.

Za Becka se potencijal za promjenu i nadilaženje nasilja i hostilnosti nalazi u prevladavanju altruističko-humanističke orijentacije nad narcističko-ekspanzivnom.⁴¹ Altruističko-humanističku orijentaciju karakteriziraju sljedeća vjerovanja i stavovi: svi su ljudi jednaki i vrijedni, stranci su potencijalni prijatelji, nijedna skupina nije iznad drugih, svaki je život svet, ako pomažem strancima, to me čini boljom osobom, usmjerenom prema miroljubivosti. Narcističko-ekspanzivna orijentacija uključuje sljedeća vjerovanja: naša skupina (nacionalna, politička) superiorna je, odabrana, elitna, stranci su potencijalni neprijatelji, naša su prava i zahtjevi iznad prava i zahtjeva drugih, život drugih je potrošna roba, samo ako pomažem svojim, onda sam bolja osoba, isključivo usmjerena na vlastite interese, a čini se da ljudski rod još nije shvatio da rat nije naročito uspješno sredstvo za dostizanje svojih interesa.⁴²

Altruističko-humanistička kooperativna psihopolitička kultura uključuje pozitivnu kogniciju (bazično uvjerenje: mi smo u redu, drugi su u redu, zajedno smo sposobniji i jači, svijet je lijepo mjesto, samo ga zajedno možemo sačuvati, život je veličanstven), pozitivni afektivitet (empatija, ljubav, opraštanje), altruističku motivaciju (dobro je činiti dobro, nagrada za dobro je u samu dobru djelu, mi smo bolji i vrijedniji ako pomažemo i dajemo drugima) i kooperativno ponašanje (svi smo na neki način povezani, „win-win“ strategija ponašanja, izbjegavanje psiholoških uloga žrtve, spasitelja i progonitelja). Psihopolitika u pravom smislu te riječi trebala bi biti usmjerena na promoviranje altruističko-humanističke psihopolitičke kulture kroz raznovrsne promocije humanističkih vrijednosti postkonvencionalne moralnosti. Praktična aplikacija moguća je kroz humanistički trening u vidu kreativnih radionica koje mogu biti psihološke (usmjerene na razvijanje pozitivnih emocija, altruističnih

³⁹ Usp. John MINFORD, „Uvod“, Sun Tzu, *Umijeće ratovanja*, Zgreb, 2007.

⁴⁰ Usp. G. STAGUHN, *n. dj.*

⁴¹ Vidi A. T. BECK, *n. dj.*

⁴² Usp. G. STAGUHN, *n. dj.*

stavova i promoviranje ljubavi - psihodrama, parlaonice, skupna susretanja), edukativne (učenje o sebi i drugima, forum, igre znanja i kvizovi), komunikacijske (društvene igre na stvaranju skupina, podskupina i parova i njihovo povezivanje u veće cjeline, zabavne igre), umjetničke (dramske: agon, alea, mimikri, igre zanosa, likovne, glazbene), simulacijske igre i sučeljavanja mišljenja.

2. Političke psihokulture i igre moći

Pojam politike tijesno je povezan s težnjom za moći koja je po Maxu Weberu glavni motiv bavljenja politikom. No, temeljno je pitanje kako se ta moć koristi i čemu ona služi, je li politička moć sredstvo za ostvarenje idealističkih ili egoističkih ciljeva te koliko je sama sebi cilj za narcističko uživanje i izživljavanje.

Potreba za moći jedna je od temeljnih čovjekovih potreba, odrednica i sastavnica njegova bitka. Uključuje sigurnost, važnost, priznanje, umijeće i kompetentnost, a može se očitovati na različite načine, primjerice kao potreba za pozicijom, vodstvom, vladanjem, dominacijom, itd. Seks je u značajnoj mjeri povezan s moći. Kroz cijelu povijest poznati su primjeri moćnih muškaraca i žena koji su imali spolne odnose s partnerima koji su na taj način s njima htjeli podijeliti nešto njihove moći ili sudjelovati u njihovoj moći. Moć je pravi afrodizijak (Henry Kissinger). Moćni su muškarci jako privlačni mnogim ženama. Natjecanje za sve veću moć prisutno je i kod djece i kod odraslih, i kod žena i kod muškaraca. Moć sama po sebi nije ni dobra ni loša, ovisi o tome kako se koristi, za dobro ili za zlo. Potreba za moći može se zadovoljavati kooperativno ili kompetitivno. Kompetitivnost se temelji na „ili - ili“ sustavu vjerovanja, odnosno međusobno isključujućim alternativama: netko mora biti uskraćen... ili ću ja zadovoljiti svoju potrebu ili ćeš ti svoju. Težnja ili potreba za moći često oblikuje ponašanje ljudi koje se očituje kroz tzv. igre moći koje se nadalje očituju dominantnim i submisivnim ponašanjem igrača s više ili manje agresivnosti, pasivnosti ili pasivne agresivnosti. Igre moći povezane su s nestašicom, nepravdom, neodgovornošću, nedostatkom relevantnih informacija i patološkom ili nezdravom kompeticijom. U igrama moći mogu se prepoznati tri mita: 1. svi imamo jednaku moć; 2. svatko je nemoćan bez obzira na to koliko se trudio; 3. svatko je moćan onoliko koliko želi biti moćan. Poznata igre moći su „vukovi i ovce“, „došao si mi na zicer, đubre“, „žandar i lopov“. Ljudi vukovi svjesni su hladnokrvni igrači moći i manipulatori koji precizno znaju što rade kako bi dobili ono što žele na račun drugih. Razlikujemo agresivne vukove i vukove u janjećoj koži. Ljudi ovce osobe su koje nikada ne postanu svjesne tuđih manipulacija. Neke osobe naknadno shvaćaju da su bile izmanipulirane, da su bile žrtve manipulacije, druge su pak povremeno svjesne manipulacija i tada su obično zatečene i defanzivno se brane. Asertivne os-

obe svjesne su tuđih igara moći i ne daju se izmanipulirati, a same ne manipuliraju drugima na njihovu štetu. DA daje osjećaj snage, energije, vitalnosti i osobne moći.

Prema Michaelu Marmotu naš položaj u društvenoj hijerarhiji tijesno je povezan s izgledima da se razbolimo kao i s dužinom našega života, a razlike između vrha i dna socijalne ljestvice sve su veće.⁴³ Kontrola koju imamo nad svojim životom i mogućnost uključivanja i sudjelovanja u socijalnim aktivnostima iznimno su važni za zdravlje, osjećaj blagostanja i dugovječnost. Brojna istraživanja govore da što je niži društveni položaj, viši je rizik od gotovo svih bolesti, od srčanih bolesti, moždanoga udara, plućnih bolesti, bolesti probavnoga sustava, bolesti bubrega, tuberkuloze, bolesti povezanih s HIV-om, samoubojstva te drugih smrti uzrokovanih nasiljem i nesrećama.⁴⁴

Za narcisoidnu i paranoidnu političku psihokulturu karakteristične su igre moći u kojima jedna strana uvijek mora biti gubitnik. Ozračje u kojem cvjetaju takve igre moći odlikuje se nestašicom resursa i dobara, nepravdom, neodgovornošću, nedostatkom relevantnih informacija i patološkom ili nezdravom kompeticijom. Tri su mita o moći koja pridonose ovakvu ozračju: 1. svi imamo jednaku moć; 2. svatko je u biti nemoćan bez obzira na to koliko se trudio; 3. svatko je moćan onoliko koliko želi biti moćan. Bitno je kako udružujemo svoje moći i kako udruženu moć koristimo, za opću ili parcijalnu (skupnu) dobrobit, radi postizanja odnosa pobjednik - poražen (dobitnik – gubitnik) ili pobjednik – pobjednik (dobitnik – dobitnik) ishodom. U kompetitivnim igrama moći česta je igra „vukovi i ovce“. U radu se daje pregled gore navedenih psihopolitičkih kultura.

Agresivnost je često povezana s dubokim uvjerenjem da se problem ili konflikt može istinski riješiti jedino snagom i nasiljem, odnosno vrijednostima, idejama i idealima koje neka osoba slijedi ili ne slijedi u životu. Iz kognitivne perspektive čovjekov život je ono što od njega učine njegove misli. Bolest i nesreću ljudi često proizvode negativnim mislima. Agresivno i destruktivno ponašanje može biti povezano s različitim oblicima negativnih misli kao što su: moram napadati da ne bih bio/la žrtva ili napadnut/a, napad je najbolja obrana, napadni da ne budeš napadnut, pravila važe za druge, ali ne i za mene, imam pravo kršiti pravila, ja sam iznad pravila, ako ne naganjam druge, ne ću dobiti to što želim, uzmi to, ti to zaslužuješ, drugi će me napasti ako ja ne napadnem prvi, drugi su tu da mi se dive ili da mi služe, drugi nemaju pravo uskratiti mi ono što zaslužujem, ne smijem biti frustriran/a, moram dobiti sve što mislim da želim, ja sam bolji/a od drugih pa zato zaslužujem poseban status, ja sam nadmoćan/na i drugi bi to trebali priznati, ako drugi ne vide moju nadmoć, treba ih kazniti, pod svaku cijenu treba pokazati svoju nadmoć, uvijek mora

⁴³ Vidi Michael MARMOT, *Sindrom statusa: kako društveni položaj utječe na naše zdravlje i dugovječnost*, Zagreb, 2007.

⁴⁴ Usp. *isto*.

biti po mome, ne smije mi nitko uskratiti ugodu ili položaj, nitko ne smije imati više od mene, drugi bi trebali raditi stvari na moj način.

Agresivnost i paranoidnost često idu zajedno dovodeći do tragičnih posljedica kao u individualnom tako i u političkom životu.

3. Je li na pomolu kozmopolitsko građansko društvo – balkanizacija Europe ili europeizacija Balkana?

Zašto balkanske zemlje ne mogu da uđu u krug prosvećenog sveta, čak ni preko svojih najboljih i najdarovitijih predstavnika... Ali čini mi se da je jedan od razloga odsustvo poštovanja čovjeka, njegovog punog dostojanstva i pune unutarne slobode i to bezuslovnog i doslednog poštovanja... O tome bi trebalo govoriti i na tome raditi. (Ivo Andrić)

Mi smo prijatelji, a ne neprijatelji. Ne smemo da budemo neprijatelji. Možda strasti jesu uzavrele, ali to ne sme da pokida spone našeg prijateljstva. Mistične niti sećanja, koje se protežu od svakog bojišta i patrotskog groba do svakog živog srca i ognjišta, preko cele ove široke zemlje, samo će ojačati pesmu Unije, kada ih ponovo dotakne, kao što zasigurno i hoće, neki bolji anđeli naše prirode. (Abraham Lincoln, prvi inauguracijski govor, 4. III. 1861).⁴⁵

Dok su Sjever i Jug stajali na rubu krvave ratne provalije, jedan od najvećih govornika među američkim predsjednicima Abraham Lincoln prizivao je neke bolje anđele naše prirode da odmaknu narod od ratnoga ponora. S obzirom na činjenicu da je naša povijest i sadašnjost bitno određena ratovima, samo po sebi nameće se pitanje što je s idejom da naša priroda ima i boljih anđela, da je čovjek u biti dobar i da teži uzvišenim vrlinama i univerzalnim istinama. Drugim riječima, postavlja se pitanje je li moguća humanističko-altruistička kooperativna politička kultura ili je i ona utopija, samo jedna lijepa priča baš kao i civilizacija ljubavi. U našem kontekstu, između ostaloga, nameće se pitanje što će prevladati, europeizacija Balkana ili balkanizacija Europe. Termin balkanizacija ima različita, uglavnom negativna, značenja u različitim rječnicima. Balkanizacija suprotno skandinavizaciji najčešće znači da svaki raspad neke političke zajednice dovodi do nereda i nasilja pri čemu balkanizirati znači dovesti neku zemlju u kaotično stanje koje se smatra tipičnim za balkanske zemlje. Na temelju Lacanovih postavki o konstruiranju identiteta prema nekim mišljenjima Balkan predstavlja zrcalnu, obrnutu sliku Europe kao nešto negativno, sablažnjivo i nepoželjno.⁴⁶ Mračna slika divljeg, nasilnog, opasnog i barbarskog Balkana potrebna je uljudnoj, miroljubivoj i civiliziranoj Europi kao suprotnost, negativna krajnost prema kojoj gradi svoj pozitivan identitet. Balkan se definira kao predvorje istočnjačkog pakla, kao mjesto gdje počinje iracionalna vladavina kaosa, nasil-

⁴⁵ Navedeno prema Martin SELIGMAN, *Istinska sreća: psihologija za radoznale*, Beograd, 2012.

⁴⁶ Usp. Katarina LUKETIĆ, *Balkan: od geografije do fantazije*, Zagreb, 2013.

ja, sukoba, korupcije i razvrata. Zanimljiva su psihoanalitička tumačenja Balkana kao „mračne podsvijesti Europe“, onog potisnutog, neosvijestjenog, neiskazivog što je stalna prijetnja vidljivome i onome kako se Europa nastoji svjesno reprezentirati.⁴⁷ Manje je poznata romantična predodžba o Balkanu kao egzotičnu prostoru gdje je rođen koncept povezanosti junaštva i „čojstva“: junaštvo je obraniti sebe od drugoga, a „čojstvo“ obraniti druge od sebe. Balkan kao mjesto susreta i sukoba različitih kultura i civilizacija pravo je mjesto za oblikovanje humanističko-altruističke psihopolitičke kulture.

U naše postmoderno doba etičkoga relativizma, stvaranja globalnoga kozmopolit-skoga društva upravljana pravom uz rastući sukob između kozmopolitizma i fundamentalizma⁴⁸ prevladava mišljenje da su vrline isključivo stvar društvenih konvencija i da su specifične za mjesto i vrijeme u kojem se promatraju.⁴⁹ Tako su danas u zapadnim državama samopoštovanje, lijep izgled, samouvjerenost, neovisnost, jedinstvenost, bogatstvo i kompetitivnost poželjna svojstva i osobine koje Konfuciju, Budi, Aristotelu i Tomi Akvinskome ne bi uopće predstavljale neke vrline. Zanimljivo je da različite duhovne tradicije kroz povijest od tri tisuće godina uvažavaju sljedećih šest vrlina koje su psiholozi razradili u 24 snage, navedene u zagradi:

- pamet i znanje (radoznalost, ljubav prema učenju, prosuđivanje, ingenioznost, socijalna inteligencija)
- hrabrost (smjelost, ustrajnost, poštenje)
- ljubav i čovječnost (dobrota, ljubav)
- pravednost (građanska savjesnost, korektnost, liderstvo)
- umjerenost (samokontrola, razboritost, smjernost)
- duhovnost i transcendenciju (razumijevanje ljepote, zahvalnost, optimizam, duhovnost, praštanje, duhovitost, strastvenost).⁵⁰

Tamo gdje se navedenih šest vrlina istinski prakticira humanistička se psihokultura spontano oblikuje. Ako je moguće prijateljstvo, onda je moguća i humanističko-altruistička kooperativna politička kultura. Promocija općeg blagostanja i dobrobiti, humanističkih vrijednosti kreativnoga zajedništva, duševnoga zdravlja i prijateljstva kao medicine života duhovni je okvir humanističko-altruističke političke kulture. Kako kaže Dahrendorf,⁵¹ mi smo ljudi ti koji povijesti daju smisao; mi smo i oni koji životne prilike povećavaju ili uništavaju... Stoga, mi možemo postaviti ciljeve

⁴⁷ Usp. K. LUKETIĆ, *n. dj.*

⁴⁸ Usp. Ralf DAHRENDORF, *U potrazi za novim poretком: predavanja o politici slobode u 21. stoljeću*, Zagreb, 2005.

⁴⁹ Usp. M. SELIGMAN, *n. dj.*

⁵⁰ Usp. *isto*

⁵¹ Vidi R. DAHRENDORF, *n. dj.*

kojima se vlastitim trudom možemo približiti. Jedan takav cilj Kant naziva općim građanskim društvom upravljanim pravom. U njemu je „divlja sloboda“ prirodno-ga stanja „a’la Hobbes“, dakle rat svakoga protiv svih „kroz pravedan građanski sustav ukroćena“, postavši na taj način „najveća sloboda“ koja se samo u društvu može ostvariti ili je barem u društvu moguća. Globalizacija nas, barem potencijalno, za korak približava tom cilju. Naše djelovanje treba biti vođeno željom za unaprjeđenjem svjetskoga građanskoga društva. Ako mi ozbiljno želimo slobodu u kojoj se jedino mogu razviti naše mogućnosti, Kant kaže u potpunosti i svrhovito se „razviti“, onda u svome djelovanju moramo stalno imati na umu cilj na pravu zasnovano sveopće građansko društvo za sve ljude. Kozmopolitsko građansko društvo podrazumijeva „manje nasilnosti moćnih i više poslušnosti s obzirom na zakone, manje svađe i više dobročinstva te više onoga što danas zovemo trust, pouzdanost da će se održati riječ, što će se na kraju proširiti i na narode u međusobnim odnosima jednih prema drugima“, i dovesti do poboljšanja, odnosno više životnih prilika za više ljudi.⁵² Prema Dahrendorfu, životne prilike definirane kao opcije, kao funkcije prava s jedne strane i ponuda alternative, s druge strane, imaju smisla samo kada su umetnute u koordinate solidarnosti, pripadnosti i povezanosti. Kao i Kant, Dahrendorf vjeruje da snaga moralnog, ‘sudjelovanje u dobrom’ angažira afekt, štoviše, entuzijazam ljudi i stoga može djelovati kao sredstvo povezivanja u usporedbi s hladnoćom prava.⁵³ Krilatica „kozmpoliti svih zemalja – ujedinite se“ i kozmopolitsko građansko društvo utemeljeno na ljudskim pravima tijesno su povezani s izgradnjom humanističke altruističke političke psihokulture i promocijom socijalnog i duhovnog kapitala.

Unatoč mnogim dvojabama oko koncepta socijalnog i duhovnog kapitala, sve službene politike trebale bi promovirati socijalni i duhovni kapital kao „nešto pozitivno“ i kao „javno dobro“. S obzirom na to da je socijalni kapital nejednako distribuiran, treba poduzimati aktivne mjere u sklopu građanskoga društva da se socijalni kapital stalno održava i povećava i da se smanje razlike između pojedinih segmenata društva. To se odnosi na sve vrste socijalnog kapitala, kako na premošćujući tako i na horizontalni uvezujući i vertikalni. Između ostalog, to znači da treba obiteljsku politiku poboljšavati, promovirati povjerenje, prijateljstvo i zajedništvo, osigurati kvalitetnu socijalnu integraciju i edukaciju mladih u razvijanju personalnih i socijalnih vještina, pozitivnih emocija, stavova i vrijednosti, poticati povezivanje susjeda, raznih udruga i organizacija kroz zajedničke aktivnosti i projekte, promovirati solidarnost na svim razinama u društvu, promovirati načelo reciprociteta i kreativnoga zajedništva itd. Osjećaj dobrobiti preslikava balans sa životnim izazovima koji se

⁵² Usp. *isto*.

⁵³ Usp. *isto*.

mnogo lakše uspostavlja u suportivnom i kooperativnom društvu i zajednici koja njeguje zajedništvo i prijateljstvo kao medicinu života i poželjan oblik socijalnoga ponašanja. Prijateljstvo može imati brojne i različite oblike, može biti među pojedincima, skupinama, narodima, državama. Danas se obično smatra da prijateljstvo pripada sferi privatnoga života, a da je u javnome životu nepoželjna i subverzivna pojava.⁵⁴ Naravno, postavlja se pitanje je li u komercijalnom i kompetitivnom potrošačkom društvu, u kojemu se sve prodaje i gdje vlada nesmiljena borba za profit i moć, uopće moguće pravo prijateljstvo. Gotovo svakodnevno gledamo naše političare kako se izdaju jedni drugima za velike prijatelje, a potom postaju smrtni neprijatelji. Na žalost, za mnoge je prijateljstvo postala isprazna riječ kojoj se izgubilo autentično značenje. Nekada se često govorilo o bratstvu među svim ljudima i prijateljstvu među narodima i državama, a danas se sve češće čuje kako u politici i međunarodnim odnosima ne postoji prijateljstvo, nego samo politički interesi.

Umjesto zaključka: Što uraditi?

Očito je da živimo u narcistično-maničnoj psihokulturi spektakla, hedonizma i konzumerizma, koja se prožima s paranoičnom i nihilističkom kulturom terorizma i ratova pa se samo po sebi postavlja pitanje što uraditi. Umjesto odgovora evo citata iz knjige *Zdravo društvo* E. Froma:

Nama nisu potrebni novi ideali niti novi duhovni ciljevi. Veliki učitelji ljudskog roda su postavljali norme za zdrav život. Oni su sigurno govorili različitim jezicima, naglašavali različite aspekte i imali različita shvaćanja o izvjesnim pitanjima. Ali, općenito, ove su razlike bile male; činjenica je da su se velike religije i etički sustavi borili često jedni protiv drugih i da su više naglašavali svoje uzajamne razlike nego sličnosti ovisila je o onima koji su gradili crkve, hijerarhije, političke organizacije na osnovu istine koju su postavili ljudi od duha. Pošto je ljudski rod učinio odlučan korak okrećući se od ukorijenjenosti u prirodi i životinjskoj egzistenciji ka nalaženju novog doma u savjesti i bratskoj solidarnosti, pošto je prvo shvatio ideju o jedinstvu ljudskog roda i svoju sudbinu da se potpuno rodi – ideje i ideali su bili isti. U svakom velikom kulturnom centru, i u većini bez uzajamnog utjecaja, otkriven je isti sadržaj, propovijedali su se isti ideali. Nama, danas nije potrebno novo znanje o tome kako da živimo normalno, jer možemo lako doći do svih ovih ideja, jer smo izravni nasljednici velikog humanističkog učenja, već nam je nužno shvatiti ozbiljno ono što vjerujemo, što propovijedamo i što učimo. Revolucija naših srca ne zahtijeva novu mudrost – već novu ozbiljnost i odanost.⁵⁵

⁵⁴ Usp. Ray PAHL, „Friendship, Trust and Mutuality“, John HAWORTH – Graham HART (ur.): *Well-Being: Individual, Community and Social Perspectives*, New York, 2012., str. 29. – 44.

⁵⁵ Erich FROMM, *Zdravo društvo*, Zagreb, 1989., str. 257.